

ט' סיון

הרב ישראל משקלוב

כיבוד הורים

בתאריך ט' בסיון חל יום פטירתו של הרב ישראל משקלוב, שנפטר בתאריך זה בשנת תקצ"ט (1839). הרב היה תלמידו של הגר"א ועסק בהעתיקת כתביו והדפסתם. הרב עלה לארץ ישראל כחלק מחזונו של רבו הגר"א, שראה בעלייה לארץ והתיישבות בה את קירוב הגאולה. הרב ישראל הנהיג את קהילת צפת מבחינה רוחנית וגשמית, הוא איחד את שברי הקהילה ושיקם אותה בימים סוערים של פרעות וטבח ביהודים, בימים של מגיפות, עוני ורעב שנגרמו מפגעי מזג האוויר ורעידת אדמה. מסירותו למען יישוב הארץ הייתה גדולה, וחרגה מגבולות קהילת צפת, בין היתר בבנייתו מחדש של בית כנסת 'החורבה' בעיר העתיקה בירושלים. ספרו 'פאת השולחן' עוסק בהלכות ארץ ישראל לפי שיטת רבו הגר"א, והוא אחד מספרי היסוד בהלכות אלו.

אחד מפסקיו המופיעים בספרו 'פאת השולחן' בנוגע לארץ ישראל הוא, שאין הבן צריך לשמוע להוריו המונעים ממנו לעלות לארץ ישראל: "מי שיש לו אב ואם בחוץ-לארץ ומוחין בו לצאת ממקומם לארץ ישראל, אינו מחויב לשמוע להם בזה".¹ ובהערות שם² כתב שדין זה לא נזכר בפוסקים כהרמב"ם והשולחן ערוך.

פסק הלכה זה פוצח צוהר לדיון במפגש בין מצוות כיבוד הורים לבין מצוות אחרות, ובגדר מצוות כיבוד הורים.

בשו"ת תרומת הדשן³ נשאל אודות ילד המעוניין ללכת ללמוד תורה במקום רחוק מביתו אצל רב מסוים שבלמודו עימו הוא בטוח שיראה סימן ברכה. אולם "אביו מוחה בו בתוקף ואומר לו, בני אם תלך לאותה מדינה שהרב שם תצערני עד מאוד כי אדאג עליך תמיד... מה יעשה תלמיד ישמע לאביו, או ילך כחפצו ללמוד תורה?"

תשובתו היא, שאין הבן חייב לשמוע לאביו והוא יכול ללכת ללמוד תורה, "שהרי יעקב אבינו לא נענש על כיבוד אב ואם, כל אותם שנים שלמד תורה בבית שם ועבר".

הראיה מיעקב אבינו הובאה גם בתשובת החתם סופר,⁴ במקרה בו אדם נפטר והשאיר צוואה שיפרנסו מנכסיו נער שילך ללמוד תורה במקום רחוק מביתו. הנער המוכשר נמצא, והלך מביתו למקום רחוק ללמוד תורה. לאחר תקופה ממושכת, אביו של הנער שהיה ראש-ישיבה ביקש מבנו

¹ פאת השולחן (סימן ב סעיף יט).

² בית-ישראל (סימן ב ס"ק כח).

³ שו"ת תרומת הדשן (סימן מ).

⁴ שו"ת חתם סופר (ח"מ סימן ט).

לעבור ללמוד בישיבתו הסמוכה לבית. כעת נשאל הרב סופר, האם להמשיך לפרנס את הילד מכספי הירושה, האם ההקפדה בצוואה על לימוד תורה רחוק מהבית, או העיקר שילמד תורה? החתם סופר ענה: "מנהג אבותינו ורבותינו הקדמונים נוהג שהרחיקו נדוד מביתם, להרחיק עצמם מגעגועי אבותם ומדאגת אישה ובנים", והראיה מיעקב אבינו שיצא מחוץ לבית ללמוד בבית-המדרש של שם ועבר ולא נשאר בבית אביו ללמוד ממנו תורה ולכבד אותו בכיבוד אב, דבר המוכיח שלא ניתן ללמוד תורה כראוי בבית אלא יש לצאת מחוץ לבית גם במחיר העדר כיבוד אב עליו הוא לא נענש. לעומת דברים אלו שנפסקו להלכה בשולחן ערוך,⁵ שאין הבן חייב לשמוע לאביו המונע ממנו ללכת ללמוד תורה, מצאנו הלכה הנראית סותרת, שאם הבן נמצא בעיר או לצידו של אביו ואביו מבקש ממנו כוס מים, אזי הבן חייב להפסיק מלימודו ולכבד את אביו.

מה ההבדל בין שתי הלכות אלו?

התשובה נמצאת בהגדרת כיבוד אב ואם - הראשונים⁶ הגדירו שכיבוד הורים הוא רק כאשר הכיבוד נוגע להם באופן פיזי ומעשי, כדברי הרמב"ן:

איזהו כיבוד, מאכילו ומשקהו ומלבישו ומנעילו וכל דבר שיש לו הנאה בו, אבל אמר לו

לעשות דבר שאין לו הנאה של כלום אין זה כיבוד שאמרה תורה.⁷

כיבוד הורים הוא במילוי צרכיהם הפיזיים הנצרכים לתועלתם האישית, אבל כל מה שמעבר לכך אינו נכלל בכיבוד. לפיכך, כאשר האבא מונע מהבן ללמוד תורה במקום מסוים בטענה שהמרחק יהווה עבורו צער, אין הבן חייב לשמוע לו משום שאין זה בגדר כיבוד אב, שכן מניעת לימוד התורה של הבן אינה מילוי צרכיו הפיזיים של האבא. לעומת זאת, בקשת האבא 'השקני מים' מחייבת את הבן להפסיק מלימודו משום כיבוד אב שכן זהו עיקר הכיבוד במילוי צרכיו הפיזיים לתועלתו האישית.

הבחנה זו נמצאת לא רק ביחס למפגש בין מצוות לימוד תורה של הבן לכיבוד הורים, אלא גם למפגש בין מצוות נישואי הבן לכיבוד אב, כפי שנשאל הרב יוסף קולון⁸ האם יכול האב למנוע מבנו להתחתן עם בחירת ליבו? הרב קולון ענה שאין האב יכול למנוע מהבן להינשא משום שגדר כיבוד הוא רק בדברים הנוגעים לגופו של האב, אבל נישואי הבן או מניעתם אינם נוגעים כלל לגופו של האב.⁹ נחזור לדברי הרב ישראל משקלוב הסובר שיכול הבן לעלות לארץ ישראל בניגוד להוריו. בפשטות היה ניתן לנמק דין זה משום שאין מניעת העלייה לארץ בגדר כיבוד הורים, כי אינה נוגעת לצרכיהם הפיזיים כמו 'מאכילו ומשקהו'. אלא אם כן היה מדובר במקרה ובו ההורים זקוקים לבן שימלא את צרכיהם הפיזיים.¹⁰

אבל הרב משה מטראני¹¹ נימק באופן שונה. הוא נשאל אודות אדם שנדר לעלות לארץ ישראל ולגור בעיר צפת, אך הוריו מונעים ממנו בטענת כיבוד הורים, האם הוא צריך לשמוע להם ולהפר את נדרו? הרב ענה שאין הבן חייב לשמוע להוריו משום שגם הם חייבים לעלות לארץ ישראל ואינם יכולים למנוע ממנו מצווה שגם הם חייבים בה.

⁵ שולחן ערוך (יו"ד סימן רמ סעיף כה).

⁶ תוספות (קידושין לב ע"א ד"ה רב יהודה); רמב"ן (יבמות ו ע"א ד"ה מה להנד); ריטב"א (שם ד"ה יכול); רשב"א (שם ד"ה מה להנד).

⁷ רמב"ן (יבמות ו ע"א ד"ה מה להנד).

⁸ שו"ת מהרי"ק (סימן קסו).

⁹ רמ"א (יו"ד סימן רמ סעיף כה); גר"א (שם ס"ק לו).

¹⁰ עמוד הימיני (סימן כב).

¹¹ שו"ת מבי"ט (ח"א סימן קלט).

'דבריהם הם זיכרונם'

תורת חכמי ישראל ביום פטירתם

נתנאל אוירבך

ב"ה

לאור דברים אלו, התיר הרב יצחק ניסים¹² לתנועות נוער בחוץ-לארץ לעודד עלייה לארץ, אף שהיא בניגוד להורים. אבל משום שהשיקול כאן אינו בגדר הכיבוד אלא במשקלה של המצווה, יש שסברו¹³ שבמפגש בין מצוות עלייה לארץ לבין כיבוד הורים, שתי מצוות חשובות, יש להימנע מעשייה אקטיבית, ולכן אם הבן נמצא בחוץ-לארץ עליו להישאר שם. אם נישאר במשקלה של המצווה ולא בגדרי הכיבוד, נבין את טענתו של הרב שאול ישראל¹⁰ שהעלייה לארץ וההתיישבות בה מהוות ערך עליון:

מצוות עליה והיאחזות בארץ בשעה זו מצד שיש בזה משום הגברת כוח העם היושב בציון, ומהוה גם הרתעה כלפי האויבים מבחוץ, גם כוח הגנתי ממש בבא שעת מבחן. וכן כיון שהעולה לארץ ישראל הוא שומר תורה ומצוות, שבעלייתו הוא מגביר את כוח הצבור הנאמן לקדשי ה', וזה יש לו ערך גדול לריבוי זכות העם היושב כאן ולקרבת הגאולה.

אנא מלך מלא רחמים חוס נא ורחם על שארית פליטת בית ישראל אוד מוצל מאש אחרי שולחם האם עם הבנים, ותפשתי מעשה אבינו הזקן יעקב אבינו ע"ה אשר נדר בעת צרה.

כן אנוכי נדר נדרתי לאמר, והיה אם תעשה עמדי חסד והקימותני מחלי זאת אז אייגע לסדר חיבור סדר זרעים בתלמוד ירושלמי עם שיטת אדמו"ר הגאון קודש הקודשים רבינו החסיד זצוק"ל אשר זכיתי לשמשו לפני מותו. וזכותו הגדול יעמוד לי לחבר ולסדר ההלכות אשר השמיטו רבותינו הקדושים הקדמונים.

(פאת השולחן, הקדמה)

¹² שו"ת יין הטוב (ח"ב יו"ד סימן ז).

¹³ הרב פנחס הורוויץ (המקנה), קידושין לא ע"ב ד"ה גמ' איני; פנים יפות, פרשת לך לך ד"ה במדרש; שו"ת ציץ אליעזר (חלק יד סימן עב).